

מו"ר הרב שאול ישראלי

ראש ישיבת "מרכז הרב"

ביעור חמץ שנמצא בפסח*

בפסחים ו. "אמר רב יהודה אמר רב, המוצא חמץ בביתו ביו"ט כופה עליו את הכלי". וכתב רש"י: "דהא לא חזי לטלטולי ואפוקי, ומיהו בבל יראה לא עבר דהא בטליה בליביה מאתמול... אלא משום שלא ישכח ויאכלנו צריך כפיית כלי". והר"ן שם הוסיף: "וביו"ט לא מצי למשרפיה, אע"ג דקי"ל מתוך שהותרה הבערה לצורך הותרה נמי שלא לצורך, הני מילי היכא דאיכא צורך היום קצת, אבל הכא ליכא, דהא נפק ידי חובתיה בביטול.

משמע, שאם לא ביטל מוטל עליו לשורפו וזה נחשב צורך היום קצת. ואילו כשביטל, החיוב לבערו אינו אלא שלא יכשל לאוכלו, ולזה מספיק כפיית הכלי. ע"כ אינו צורך היום כלל.

בכתובות ז. אומרים התוס' בד"ה "מתוך": "מתוך שהותרה לצורך" - "פירוש לצורך אוכל נפש הותרה נמי שלא לצורך אוכל נפש, ובלבד שיהא צורך הנאת היום או לצורך קיום מצוה ביו"ט, כההיא דהוצאת קטן למולו, וס"ת לקרות בו, ולולב לצאת בו, אבל שלא לצורך היום כלל - לא, כמו הוצאת אבנים דמיחייב... ומוצא חמץ בתוך ביתו דאמרינן בפ"ק דפסחים דכופה עליו כלי ולא שרינן לשורפו משום מתוך - היינו משום דאסור לשורפו מדרבנן משום מוקצה, דאסור לטלטלו. אבל אין לומר דאיירי כשביטלו, דמ"מ מדרבנן מצוה לשורפו והוי צורך היום, דבמצוה דרבנן נמי שרינן היכא דאיכא למימר מתוך...".

כלומר, לפי התוס', התרוץ של הר"ן אינו מספיק, דלתוס' חובת השריפה קיימת גם כשביטל, וע"כ בין אם היא מדאו' ובין אם היא מדרבנן, נחשבת לצורך. אלא, שאין היתר לשרוף, משום שכדי לשרוף צריך לטלטל, וטלטול לא הותר אפי' לצורך. ואע"פ שאיסור טלטול הוא רק מדרבנן, אין הוא נדחה מפני ה"תשביתו" דאורייתא, וזאת מפני שברגע הטלטול עוד לא מקויים ה"תשביתו" (והוי שלא בעדניה). לפי דבריהם, אם קיימת אפשרות לשורפו במקומו, היה אמנם מותר, וחייב לעשות כן.

השלטי גבורים (בפסחים דף ב: בדפי הרי"ף, אות ה') כותב: "... וכתב סמ"ג דהא דביו"ט כופה עליו כלי מיירי בביטלו, דאי לא ביטלו היה יכול לשורפו ביו"ט, דכיון שיש קצת מצוה בשריפתו אמרינן מתוך שהותרה הבערה לצורך הותרה נמי שלא לצורך אוכל נפש, רק שיהיה לצורך יו"ט. וכן כתב הטור. וי"א דאפי' לא ביטלו, שיש בו איסור דאורייתא, אפ"ה לא יוציאנו. וצ"ע מהי דעת רבינו ומיימוני, דסתמי מילייהו". משמע מדברי ה"שלטי גבורים" כתוס' בכתובות, שהשריפה היתה מותרת, לולא שהיא כרוכה בטלטול ובהוצאה.

וממשיך השל"ג שם: "לשון ריא"ז, המוצא חמץ ביו"ט שהוא מוקצה ואינו יכול לטלטלו כופה עליו את הכלי... ונראה בעיני שלא אמרו כן אלא כשקדם וביטל חמצו, שאינו עובר עליו, אבל אם לא ביטל חמצו - מסלקו בכל ענין שיוכל לסלקו, כדי שלא

יעבור עליו".

הרמב"ם בפ"ג מהל' חו"מ הל' ח כותב: "... ואם מצאו ביו"ט כופה עליו כלי עד לערב ומבערו" ומפרש הה"מ: "ודעת רבינו לפי הנראה לפרשה אפי' בלא בטול, ואעפ"כ אינו יכול לשורפו ביו"ט ולא לפררו ולזרותו לרוח".

וכתב הכס"מ: "הקשו בהגהות, יבערנו במקומו, והא אית ליה לר' יהודה מתוך שהותרה הבערה לצורך הותרה נמי שלא לצורך, ותירצו דהכא איירי בשביטלו. ולדעת ה"ה שכתב דאפי' לא ביטל עסקינן, י"ל שכשהתירו הבערה שלא לצורך ה"מ בשיש צורך היום קצת. וכ"ת הא איכא צורך היום כיון דאיכא מצוה!!" כלומר, שאלת הכס"מ היא מדוע אין היתר "מתוך" (הרמב"ם לא הזכיר אפשרות כזו - משמע שזו אכן אסורה) לשרוף את החמץ במקומו? הרי לפי הה"מ מדובר שיש חיוב מה"ת לשרוף את החמץ, שהרי לא ביטלו!

לפני שנביא את תירוציו של הכס"מ נקדים את דברי הגרעק"א בנידון: בשו"ע סי' תמו: "המוצא חמץ בביתו... אם הוא יו"ט יכפה עליו כלי עד הלילה ואז יבערנו". מוסיף הרמ"א: "לפי שלא יוכל לטלטלו ביו"ט. גם לשורפו במקומו אסור".

ובהגהות רעק"א על המג"א (שם, ס"ק ב): "לכאורה קשה, דיבערנו במקומו, דהוי בעידנא, וצ"ל כיון דמדאורייתא מהני פירור ואפשר לקיים שניהם - אסור לשורפו, ואחרי דאסרו חז"ל טילטול מוקצה אסור לפרר, דלא הוי בעידנא. ולשורפו במקומו ג"כ אסור, דמדאורייתא לא דחי כיון דאפשר לקיים העשה ע"י פירור וזורה לרוח".

כלומר, לתוס' שפסקו בפרק שני כר' יהודה, שביעור חמץ הינו דוקא בשריפה - יהיה מותר לשרוף את החמץ במקומו, מדין "מתוך". ברם, למחבר בשו"ע ולרמ"א שפסקו כרמב"ם, שפסק כחכמים, שביעור חמץ הוא לאו דווקא בשריפה אלא אף מפרר וזורה לרוח, אין אפשרות רק ע"י כפיית כלי. האפשרות של שריפה נאסרת מפני שאפשר מה"ת לפורר, נמצא שהשריפה איננה צורך ואין להתירה מצד "מתוך". וגם האפשרות של הפירור נאסרת, מפני שאסור לפורר מדרבנן, משום מוקצה.

לכאורה נראה, שדברי הגרעק"א יכולים להיות תירוץ מחוכם לשאלת הכס"מ. אולם, ה"אמרי בינה" (בהל' פסח סי' ט"ו ד"ה וראיתי בגליון המג"א) תמה על תירצו של הגרעק"א: "... אם לא ביטלו, כיון דבכה"ג אמרינן "מתוך", (וא"כ) מצד חיוב הבערה ליכא בו, רק מצד מוקצה, יקשה שוב - יבערנו במקומו, ואף דיכול לפרר מהתורה, מ"מ כיון דמדרבנן אסור לטלטל מצד מוקצה (שלא בעידנא) - יהיה שוב מותר בשריפה", שהרי התוס' הוכיחו כנ"ל שגם איסור דרבנן מהני להחשב צורך היום לענין "מתוך". כלומר מה ההבדל מאיזו סיבת אסור לפורר, העיקר הוא שזה בלתי אפשרי ונשארה רק אפשרות אחת - שריפה - ויש להתירה מדין "מתוך"!

ושהרי התוס' אמרו שגם אחרי שביטל את החמץ, שאז חובת הביעור היא רק מדרבנן, מ"מ הרי זה נחשב לצורך. א"כ גם כאן, שכתוצאה מהכרחם של רבנן נשארה רק האפשרות לשרוף, שחיובה מדאורייתא, שהרי מדובר כאן שלא ביטל, הרי זה צורך ויש להתירו.

אבל לאמיתו של דבר, גם דברי רעק"א וגם דברי ה"אמרי בינה" נכונים, אלא שהם לא דיברו על אותו נושא.

הן קיימות בזה שתי שאלות: האחת - שאלתו של הכס"מ, שהיא גם של ה"אמרי בינה" - מדוע לא הותר לשרוף את החמץ במקומו, הרי זהו צורך היום!! ועל-זה עונה המג"א באר"ד שם (סק"ב): "והטעם נ"ל כמ"ש התוס' דף כ"ט, שהמשהה חמצו ודעתו לבערו

אינו עובר באותה שהייה וכו', וטעמא משום ש"לא יראה" ניתק לעשה, ולכך אינו עובר כשמבערו לבסוף".

והשניה - שאלתו של המג"א, ולזה מתיחס רעק"א - מדוע לא יבוא העשה ד"תשביתו" וידחה את ה"לא תעשה כל מלאכה" שביו"ט?

המג"א מביא תירוץ לשאלה זו: "... דלא שרו לטלטל כדי לבערו, משום דבעידן דמטלטל ליה עדיין לא מקיים מצות עשה דתשביתו עד שעת הבערה (מתוך הכס"מ)". ומוסיף המג"א: "לגבי שופר תנו (וסוף ר"ה) דאין מפקחין עליו את הגל, מ"ט שופר עשה ויו"ט עשה ול"ת, ואין עשה דוחה ל"ת ועשה, וכיון דמדאוריתא לא דחי ה"ה דמוקצה דרבנן, דעשו חיזוק לדבריהם כשל תורה.

והקשה שם השלטי גבורים, מה צ"ל דיו"ט עשה ול"ת הוא, הא אפי' ל"ת לחודיה נמי לא דחי, כיון דבעידן דמיעקר לאו לא מקיים עשה!?

ותירץ ר"ת דעשה דרבים דחי ל"ת אע"ג דבעידנא דמיעקר לאו לא מקיים עשה ולכן צריכה הגמ' בר"ה לומר, שיו"ט עשה ול"ת הוא.

ונ"ל - ממשיך המג"א - דחמץ לא מקרי עשה דרבים, דדוקא שופר שהיחיד מוציא רבים ידי חובתם מקרי עשה דרבים, דאל"כ (ואלא הוי עשה דרבים) חמץ נמי עשה ול"ת הוא ולידחי עשה ול"ת דיו"ט".

והיינו, שהרי הא דלא דחי בשופר אינו אלא משום דהוי עשה גרידא, ולא כן בחמץ דאיכא גם ל"ת).

על זה דן הגרעק"א ודוחה ראייה זו ואומר, דאפשר לומר באמת שחמץ ג"כ מקרי עשה דרבים, ואם תשאל - מדוע א"כ לא דחי את הל"ת, אע"פ שזה לא בעידניה? - אומר לך: אין עשה דוחה ל"ת, כשאפשר לעשות אחרת. וכאן, הרי אין חיוב לבער דוקא ע"י שריפה שהרי מדאו' יכול לפורר, ע"כ עשה כזה אין בכוחו לדחות ל"ת.

א"כ, רעק"א לא התיחס כלל לדברי הרמ"א - "גם לשורפו במקומו אסור", ולא דן כלל על נושא ה"מתוך", שא"כ - היה מעמיד דבריו על הרמ"א ולא על המג"א ונראה א"כ שהוא דן בשאלה האחרת - עשה דוחה ל"ת, וע"ז עונה. אבל לא נגע בשאלה שדן בה ה"אמרי בינה" - בנושא ה"מתוך".

היוצא לנו עכ"פ, שתרוצו של רעק"א אינו עונה על שאלת הכס"מ, ולזאת עלינו לראות את תירוצו של הכס"מ.

הכס"מ מתרץ: "ליתא, דהא שריפת קדשים מצות עשה ואינה דוחה יו"ט". דבריו מכוונים לסוגיא בשבת כ"ד, ב': "אין מדליקין בשמן שריפה ביו"ט... מ"ט לפי שאין שורפין קדשים ביו"ט. מנהני מילי... אמר קרא: "ולא תותירו ממנו עד בוקר, והנותר ממנו עד בוקר"... בא הכתוב ליתן לו בוקר שני לשריפתו". היינו ששם גילה הכתוב שאין אומרים בזה עשה דוחה ל"ת.

לכאורה תירוצו של הכס"מ אינו לענין, שהרי שם כתב רש"י: "...דאי לא ממעט לה קרא, אית לן למימר ליתי עשה ד"באש תשרופו" וידחה את "לא תעשה כל מלאכה". א"כ, הדיון הוא מצב עשה דוחה ל"ת. ואילו שאלתו של הכס"מ היא מדין "מתוך", היינו להחשיב את החיוב בשריפה כצורך ושוב אין כאן איסור כלל.

ועיין עוד תוס' שם ד"ה "לפי", והם שדנים בדין "מתוך" וקובעים ששריפת קודשים ותרומה טמאה אינם נחשבים כצורך הנאתו של אדם, ויוצא מזה שדוקא שם שהמניע אותו הוא קיום מ"ע מצד צורך גבוה, אין זה נחשב צורך. משא"כ כאן זהו הרי צורך האדם כדי שלא יעבור על "בל יראה". א"כ מה מביא הכס"מ ראייה משם? וצ"ע

לכאורה.

עוד מתרץ הכס"מ: "דהא אמרינן בפרק קמא דכתובות דלא אמרינן "מתוך" אלא בהנאה השווה לכל נפש, פי' לכל גוף אדם, והכא ליכא הנאה לשום גוף". ותירוץ זה הוא פלא, שהרי רבא (בדף ה:) אומר: "... וש"מ מדר"ע תלת... וש"מ לא אמרינן הואיל והותרה הבערה לצורך הותרה נמי שלא לצורך", הרי מוכח שמי שכן סובר שאמרינן הואיל והותרה וכו' סובר ששריפת חמץ היא צורך וכל שהוא).

ואם נרצה לומר שזו מחלוקת בין רבא (בפסחים) לרב פפא (בכתובות), שלפי רבא שריפת חמץ היא צורך, ולרב פפא הואיל ואין בה הנאת הגוף אינה צורך, זה א"א לומר משום שבכתובות אומר רב פפא את דבריו על מה ששאלו במה שאמר משמו של רבא!

אלא נראה שכוונת הכס"מ היא, שאין להסביר שרבא (בפסחים) לא סובר כלל את דין "הואיל והותרה" וכו', ומי שכן סובר דין זה סובר אותו גם בצורך מצוה, אלא האמת היא שבד"כ סובר רבא שאומרים "הואיל והותרה" וכו' ורק כאן (בפסחים) בצורך מצוה סובר הוא שאין זה נחשב כצורך. ובזה נבין שאכן אין רבא בא לדייק שר"ע ס"ל כב"ש, הסוברים שלא אמרינן הואיל וכו', אלא מצי סבר שפיר כב"ה, ורק היכן שזה לא צורך הגוף לא אמרינן הואיל וכו'.

ולפי דרך זו, שדבר שאינו צורך הגוף לא נחשב כצורך, לפי"ז צ"ל דמה שמביאים התוס' בכתובות שהוצאת קטן למולו, וס"ת לקרות בו, ולולב לצאת בו מותרים - זהו דין מיוחד במלאכת חוצאת שמלאכה גרועה היא. ושם, אף צורך מצוה - לצורך יחשב. א"כ, תרוצו השני של הכס"מ מובן בדוחק, אך תירוצו הראשון לכאורה אינו מובן כלל.

והנראה לומר בהקדם מה שכתב רש"י שם: "וממילא שמעינן מינה דמצוה שאין זמנה קבוע ויכול לעשותה למחר אינה דוחה יו"ט".

כלומר, שהתורה מוסרת לנו בזה כלל בענין עשה דוחה ל"ת, שאם כשממתין אינו מפסיד את העשה, אין העשה דוחה את הל"ת. שכן רק כשהעשה תלוי בזמן מסוים שאם כשתמתין תפסיד, רק אז דוחה העשה את הל"ת.

וכך בדומה אמר ר"ל (בשבת קלג): אם אתה יכול לקיים שניהם - אין עשה דוחה ל"ת). כוונתו של הכס"מ להרחיב את דברי רש"י ולומר, שהואיל ומ"ע דתשביתו קיימת בכל החג, ולא דוקא ביום הראשון, לכן כשם שמפני זה אין עשה דוחה ל"ת, כך גם לא נאמר "מתוך" בכהאי גוונא שאפשר לדחות למחר.

ז"א הואיל ואין זו חובה של היום דוקא, לא נגדיר זאת כצורך, וממילא אין לומר "מתוך". (ולפי"ז, התוס' בשאלתם, שרצו להחשיב זאת כ"צורך", היה זה רק לפי הסלקא דעתין טרם מסקנת הגמ' כמשמעות הפסוק וכהסבר רש"י והרחבתו של הכס"מ).

ולשון השלטי גבורים שהבאנו לעיל מדויקת - "דאי לא ביטלו היה יכול לשורפו ביו"ט, דכיון שיש קצת מצוה בשרפתו אמרינן מתוך" - וכוונתו, מכיון שיכול לקיים את המ"ע ד"תשביתו" כל חג, לא הוא יותר מאשר קצת מצוה לקיימה היום.

אמנם, לפי פי' הכס"מ ברמב"ם משום כך לא הוא בכלל צורך.

עכ"פ, שפיר הוא תירוץ הכס"מ על מ"ע ד"תשביתו" אך עדיין קשה מצד הל"ת - "בל יראה", משום שאם מדובר, לפי הכס"מ, בחמץ שלא ביטלו, הרי בכל רגע שמששה אותו עובר ב"בל יראה", וא"כ מדוע לא נאמר שצורך היום הוא שלא לעבור על "בל יראה"!!

לזה י"ל, שמכוין הכס"מ במה שמסיים שם את דבריו ומתרץ שאלה זו באמרו: "דלא אמרה תורה "בל יראה" "ובל ימצא" אלא כשברשותו היה לבערו ואינו מבערו, אבל אם הוא אנוס - לא, וזה אנוס הוא (מפני שחכמים אסרוהו)". כל זה לפי דרכו של הכס"מ.

אולם נ"ל לגבי "תשביתו" - שלפי הרמב"ם הוא קיים רק עד חצות י"ד. דרק לפי התוס' מתחיל עשה ד"תשביתו" מאותה שעה. ולפי רש"י, התשביתו מתחיל אמנם לפני י"ד בחצות (שהרי זהו המקור לדין ביטול) כמו לרמב"ם, אך ממשיך גם בכל הפסח. שהן כך כותב רש"י בדף צה. ש"לא יראה" הוי לאו שניתן לעשה, עשה ד"תשביתו" - "לעולם הוא בעמוד והשבת כל ימות המועד".

אולם לרמב"ם, שמסכים עם רש"י לענין זמן התחלת המ"ע ד"תשביתו" - חצות י"ד (וד"ל בפ"ב מחו"מ הל' א: "מצות עשה מהתורה להשבת.. בי"ד בחצות" וכו'), אך לעומת זאת כתב (פ"א הל' ג') שאם קנה חמץ בפסח או חימצו לוקה משום בל יראה ובל ימצא, והרי שסובר שאין ה"בל יראה" לאו שניתק לעשה, אין מקור לדעה זו שנמשכת המ"ע גם אח"כ, די"ל דלדעתו אין עשה ד"תשביתו" קיים כלל בפסח עצמו. לפי"ז, נופלת מעיקרא שאלתו של הכס"מ על הרמב"ם - מדוע לא נאמר שחובת שריפה הוי צורך היום - שהרי אין בכלל חובת "תשביתו" בפסח עצמו. אמנם, זה לא כפי שפשיטא ליה לבעל ה"נודע ביהודה", שכתב שלפי הרמב"ם יש חובת "תשביתו" בפסח עצמו. (עין נודע ביהודה תניינא או"ח סי' ס, ס"א).